

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Valeriu Papahagi

**ROMÂNII
DIN
PENINSULA
BALCANICĂ
DUPĂ CĂLĂTORII
APUSENI DIN
SECOLUL AL XIX-LEA**

Românii din Peninsula Balcanică după călătorii apuseni din secolul al XIX-lea

Ce interes presintă pentru Românii sud-dunăreni descrierile călătorilor apuseni care au colindat Peninsula Balcanică în veacul al XIX-lea?

În bună parte, starea elementului românesc din Balcani în veacul trecut ne este cunoscută din scrierile apusenilor care au avut ocazia să călătorească prin Imperiul otoman. Călătorii Leake, Pouqueville, Cousinéry, Heuzey, Kanitz, etc. ne-au înfățișat toate aspectele vieții Aromânilor, ei s-au interesat de comerțul acestora, de industrie, de păstorit, de obiceiuri, de limbă. Mai toți ne-au vorbit de intensul comerț al Aromânilor cu marile porturi ale Mediteranei și cu orașele din Austria și Ungaria, au admirat talentul lor în lucrarea aurului și a argintului, au remarcat cultura lor intelectuală. În sfârșit, mai toți au încercat să le explice originea și au recunoscut latinitatea lor. Vom reproduce în ordine cronologică impresiile călătorilor apuseni din veacul al XIX-lea care au scris despre Aromâni. Nu vom exclude din șirul acestor călători pe aceia care au cuvinte de ocară pentru Românii sud-dunăreni. E bine să avem în fața noastră contrastul între cele două opinii: opinia bună despre Aromâni și opinia rea. Numai astfel va putea cititorul imparțial să judece care dintre călătorii apuseni a văzut bine și unde este adevărul.

Colonelul *William Martin-Leake* (1777-1860) face parte din generația ofițerilor britanici, care au avut de luptat cu armatele lui Bonaparte. El fusese în misiune militară la Constantinopol, visitase Asia-Mică, Egiptul, Grecia, Ciprul și Palestina. La 1804, Leake s-a întors în Grecia. În călătoriile făcute în această țară timp de șase ani, 1804-1810, el a însemnat zi cu zi toate regiunile, toate comunele pe care le-a vizitat. Totuși, descrierea călătoriilor sale colonelul Leake avea să o publice mult mai târziu, tocmai în 1835. Rezultatele științifice ale cercetărilor sale în Grecia au fost publicate de călătorul engles în prima sa lucrare *Researches in Greece*, apărută în 1814.

În această lucrare, autorul ne vorbește pe larg și de istoria Românilor din Peninsula Balcanică în Evul mediu, pentru care se folosește mult de cronicarii bizantini. El e convins de identitatea celor două ramuri ale neamului românesc: „Valahii din Grecia își fac apariția în istorie în același timp cu Albanesii, adică în veacul al XI-lea sau cel de-al XII-lea. Faptele lor din acest timp, până la căderea Constantinopolului, precum și identitatea limbii lor, dovedesc că ei erau la origine o ramură din aceeași națiune, care se găsea în aceeași epocă nu numai în fertila regiune situată la nordul Dunării de Jos, cunoscută acum, în mod general, în Europa, sub numele de Valahia, dar și în multe din părțile muntoase ale Traciei” (p. 364).

Vorbind despre orașul Corița din Albania, Leake scrie că „în munții care îl mărginesc spre Apus, se află rămășițele așezării valahe, odinioară populată și înfloritoare a Moscopolei,” (*„the once populous and flourishing vlakhiote settlement of Moskhópoli”*), (p. 258).

La sfârșitul lucrării *Researches in Greece*, Leake reproduce *Lexiconul tetraglos* al lui Daniil din Moscopole, în care autorul, Român în înfloritorul oraș aromânesc din Albania, a arătat aspectul a patru limbi balcanice: greaca, aromâna, bulgara și albanesa. *Lexiconul* e reprodus în întregime de către Leake (p. 383-402), care adaugă la fiecare cuvânt aromânesc corespondentul latin sau italian, pentru ca să se vadă „numeroasele exemple de asemănare ale limbii valahe cu cea latină și cu cea italiană,” (*„... the numerous instances of resemblance in the Wallachian, to the Latin and Italian languages...”*), (p. 382).

În 1835 au apărut cele patru volume ale lucrării *Travels in Northern Greece*, cuprinzând însemnările călătoriilor lui Leake făcute între 1804 și 1810 în nordul Greciei.

Când Leake sosește în comuna românească *Călăriți*, înfloritoare pe vremea aceea, se oprește ca să descrie viața Aromânilor în general: „Călăriții și Săracu sunt două din cele mai mari comune valahe. Aceste comune, în număr de aproape cincisute, dintre care nici una nu e prea mică, sunt răspândite de-a-lungul munților Epirului, ai Tesaliei și ai Macedoniei. Vlaholivad, lângă Olosona, e socotită ca cea mai mare, și apoi Mețova,” (I, p. 274).

Leake ne vorbește pe larg de comerțul comunelor aromânești cu orașele din Turcia și cu Italia, Spania, Austria, și Rusia:

„(Valahii) au început transportul în Italia a mantalelor de lână, numite cape, care se fabrică în munții lor și se întrebuițează tot atât de mult în Italia și în Spania, pe cât le întrebuițează Grecii înșiși. Aceasta a deschis drumul spre un comerț mai întins; ei împărtășesc cu Grecii comerțul aducător de profit cu produse coloniale între Spania sau Malta și Turcia, și mulți dintre ei sunt proprietari atât ai năvilor cât și ai încărcăturii.

Locuitorii bogați sunt negustori care au stat mulți ani în străinătate, în Italia, în Spania sau în provinciile Austriei sau ale Rusiei și care, după o lungă absență, se întorc în comunele lor natale cu profitul industriei lor cu care le îmbogățesc și până la un punct, le civilizează. Rar se întorc însă ca să stea definitiv, și aceasta o fac tocmai la o vârstă înaintată; se mulțumesc în acest interval cu două sau trei vizite scurte.

Cei din clasa mijlocie trec printr-o carieră asemănătoare, dar de oarece traficul îi duce rar departe de căminul lor ca pe cei din clasa de sus a negustorilor, ei revin mai des și mulți dintre ei petrec o parte din fiecare vară în ținutul lor natal. Aceștia sunt mai ales prăvăliași în orașele din Turcia sau meseriași care, în cel mai mare număr, sunt croitori, lucrători în aur, în argint și în cupru. Excelează în montarea pistoalelor și a puștilor după gustul albanes, în a face așa zisele *fișane* sau cești de cafea în argint, sau în a broda costume albanese.

Capii caselor mai sărace sunt mai ales cărăvănari și păstori. La Săracu sunt câțiva argintari care lucrează în primul rând la Preveza și la Lefcada, însă cea mai mare parte din popor e alcătuită din proprietari de oi, din păstori și din cărăvănari” (I, p. 274-275).

Vedem din acest pasaj cum privește Leake viața Aromânilor. Iată ce spune acum relativ la caracterul graiului lor: „Limba orașelor valahe din Pind diferă foarte puțin de aceea din Valahia¹ și conține prin urmare multe cuvinte latine provenind de la coloniștii romani din Dacia. La Călăriți, toți bărbații și multe femei vorbesc grecește, însă valaha este graiul comun din orașe și printre păstori. Cuvintele latine nu sunt tot atât de numeroase ca în italiană și în spaniolă, însă flexiunea și verbele ajutătoare, în câteva din formele lor, s-au schimbat mai puțin decât în celelalte limbi provenite din latină” (I, p. 280).

Leake menționează în districtul Grebena „cele mai mari sate Avdela și Perivole, locuite de Valahi; fiecare din ele se alcătuește cam din vreo trei sute de case,” (I, p. 303). Vorbește de Vlaho-Clisura situată între Mavrovo și Calari: „La mijlocul drumului e așezată Vlaho-Clisura al cărei nume îl explică originea locuitorilor și așezarea,” (I, p. 329).

Leake are meritul de a fi căutat să-și dea seama de latinitatea graiului Aromânilor. Nu poate să nu ne impresioneze încercarea lui de a identifica cuvintele latine din dialectul aromânesc. În zilele noastre, mergând pe urmele lui Leake, alți doi englesi Wace și Thompson, aveau să

stea vreme îndelungată în comuna Samarina și aveau să se identifice cu Aromânii vorbindu-le perfect limba, înțelegându-le bine sufletul și purtându-le chiar costumul național. Rezultatele cercetărilor lor, cei doi învățați profesori le-au publicat în frumoasa lor lucrare *The Nomads of the Balkans*, în 1914.

Nimeni nu a studiat însă mai amănunțit viața Aromânilor ca *François-Charles-Hugues-Laurent Pouqueville* (1770-1838), prieten al lui Chateaubriand. Consul al Franței pe vremea lui Napoleon I la Curtea lui Ali-Pașa din Ianina, tocmai în epoca în care Leake colinda Grecia, fostul membru al comisiei științifice din corpul expediționar al lui Bonaparte în Egipt a cunoscut foarte bine pe Aromâni și ne-a lăsat o mulțime de descrieri foarte exacte ale orașelor, ale satelor și ale obiceiurilor acestora. În opera sa *Voyage dans la Grèce* (tipărită în vestita casă de editura Firmin Didot), din care ediția întâia a apărut în 1820 în cinci volume, iar ediția a doua în 1826 în șase volume, găsim capitole întregi, pasagii întinse relative la Aromâni. După ce încearcă să explice originea Aromânilor, Pouqueville vorbește de Aromânii stabili, de orașele, de comerțul și de industria acestora. După ce arată înflorirea comunelor aromânești, Pouqueville trece la descrierea, în stilul său plin de reminiscențe clasice, a vieții păstorești, viață care de sigur nu e lipsită de poezie și de interes.

Iată ce cred Aromânii, după Pouqueville, despre propria lor origine:

„Megalo-Vlahii, care locuiesc în zilele noastre pe munții cei înalți ai Pindului, pe care Nicetas îi numește *Meteorii Tesaliei*, precum și cei din cantoanele Mălăcași și Aspropotamos, se pretind, fără a da nici o dovadă istorică, descendenți ai rămășițelor armatei lui Pompei, care s-au refugiat în munții Tesaliei după bătălia dela Pharsalus. Alții dintre ei cred că sunt posteritatea unei colonii venite din Abruzzi și întemeiază această tradiție pe faptul că Valahii Aspropotamiți își zic încă *Bruzi-Vlahi*. În sfârșit această părere este răspândită printre Valahii Perrhebieni, care locuiesc la Mețova și într-o parte din cantonul Zagor, în Livadia, în Atica și chiar în Moreia. Valahii Massareți sau Dassareți, care au restaurat Moscopolea, căreia i-au dat numele de „Voscopole,” oraș de păstori, din pricina numelui lor de Vlah – această valoroasă populație ale cărei triburi sunt împrăștiate în cantoanele Colonia, Corița și până aproape de Durazzo – sunt după spusa lor, urmașii unei colonii așezate de Quintus Maximus în Taulanția sau Muzachia, de unde ar fi trecut în munții Candavieni în timpul năvălirilor barbare. Cât despre triburile valahe din vecinătatea Parnasului și a Cefisului Focidei, ele pretind că au o origine comună cu Megalo-Vlahii și toate în general revendică cu mândrie numele de Români sau Romani,” („...et toutes en général revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis ou Romains”) (ed. I, t. II. p. 151-153).

Învățatul frances are ocazia să vorbească de înflorirea și decăderea orașului *Moscopole* (sau *Voscopole*), metropola comercială și culturală a românimii balcanice în secolul al XVIII-lea:

„Păstori neadormiți, lucrători cumpătați, acești Valahi, care se socoteau urmași ai Romanilor stabiliți în Candavia de Quintus Maximus, au ridicat în secolul al XI-lea pe ruinele vechiului oraș al Moscilor, pe acela al Voscopolei și dintr-o simplă așezare păstorească, această colonie ajunsese metropola comercială a Epirului. Se numărau pela mijlocul secolului din urmă aproape patruzeci de mii de suflete iar în 1788, populația sa, sporită cu o treime, fâgăduia o soartă

strălucită creștinilor din această parte aproape necunoscută a Greciei. Școlile din Voscopole înfloreau, civilizația se prevestea sub auspiciile religiei și ale servitorilor săi când invidia și fanatismul se uniră pentru a distruge opera înțelepciunii.

Hoardele mahomedane din Dagli și Colonia au dat cele dintâi semnalul nenorocirilor, începând să jefuiască și să asasineze caravanele care frecventau târgul din Voscopole. La rândul lor, beii din Muzachia, sub pretext de a ajuta pe supușii necăjiți ai Marelui Senior, puseră garnisoană în oraș și, după zece ani de devastări, jafuri și războaie, Voscopolea dispăru de pe suprafața Albaniei. Două sute de colibe, locuite numai de păstori săraci, sunt tot ceea ce rămâne din acest oraș pe care miseria nu va întârzia să-l îngroape sub vastele dărâmături care dovedesc încă strălucirea lui de odinioară” (ed. I, t. II, p. 392-393).

În aceeași epocă înfloresc însă și alte comune aromânești ca *Mețova, Călăriți și Săracu*. Pouqueville are ocazia să vorbească de comerțul intens pe care îl făceau aceste comune cu marile centre din Europa și în special cu cele din Italia. Învățătură francesă răsfoie dosarele foștilor consuli francesi din Epir. El ne informează că, încă din veacul al XVII-lea, Francesii aveau relațiuni comerciale cu Aromânii: „Franța cumpăra părul de capră și lâna turmelor Valahilor; și încă din secolul lui Ludovic al XIV-lea, ea avea un intrepris al acestor produse la Mețova,” (ed. I, t. II, p. 172).

Iată-i pe Aromâni răspândindu-se în marile orașe comerciale ale continentului nostru:

„Interesul care dă naștere speculațiunilor nu a întârziat să determine pe iscusii Valahi să toarcă lâna lor. Mâna de lucru fiind foarte ieftină la ei, începură să țese stoffe grosolane care servesc la facerea mantalelor Albanesilor și a invelitoarelor întrebuițate de marinarii Adriaticei.

Odată acest pas făcut în domeniul meșteșugurilor, ei se folosiră de pavilionul Franței pentru a exporta în străinătate țesăturile lor. Curând după aceea, ei voiră să urmeze baloturile lor de mărfuri pentru a le supraveghea vânzarea și pentru a primi, în schimb, bani și obiecte de manufactură streine, potrivite nevoilor lor.

Deoarece soarta nu putea fi decât fericită pentru astfel de oameni economi, s-au văzut timp de o jumătate de secol, adică dela anul 1760 și până în zilele noastre, Megalo-Vlahii din Călăriți, Săracu, Mețova, Apropotamos și Zagor răspândindu-se pe diferite piețe maritime ale Mediteranei și întrebuițând corăbiile grecești, în locul celor străine, pentru a transporta mărfurile lor și pentru a primi contra-valoarea. Mergând cu sonda și busola în mână, după încercări nouă, unii întemeiară case de comerț la Neapole și Livorno, la Genova, în Sardinia, la Cadix, în Sicilia și la Malta. Alții se stabiliră la Veneția, la Trieste, la Ancona și la Ragusa. Un mic număr, orbit de prosperitate, începu relațiuni cu Viena, Constantinopol și Moscova și unele societăți îndrăzniră să se dedea operațiilor de bancă, în care nu avură noroc.

După cele ce am vorbit despre comerțul Valahilor, nu vă veți mira dacă voi adăoga că se găsește la Călăriți cursul principalelor piețe ale Europei, de oarece negustorii au interes să cunoască mișcările comerțului la care iau parte.

Marile operații rulează în fiecare an asupra bumbacurilor din Macedonia Cixasiană și Tesalia, care trec în parte în Statele Austriei, asupra mătăsurilor din Agia și din Volo, asupra exporturilor de piei de iepuri, de bursuci și de urși, care se trimet în regatul Neapolului pentru a fi schimbate cu fireturi de aur, în sfârșit asupra comerțului de piei aduse din Rusia pentru usul Orientalilor...

Clasa poporului, care nu dispune de bani, s-a apucat de o ramură a industriei foarte lucrativă în Albania, anume fabricarea de podoabe și de giuvaeruri de aur și argint. Cei care nu muncesc în țesătorii și fabrici sunt argintari și, deși lipsiți de modele bune, ei lucrează destul de bine aurul și argintul” (ed. I, t. II. p. 172-176).

Afirmațiile lui Pouqueville prezintă o deosebită însemnătate. Când ne gândim că Aromânii se duceau, după afacerile lor, până la Moscova și până la Cadix și că se dedau la operațiuni comerciale de stil mare, ne convingem că o astfel de națiune, de modestă origine pastorală, obișnuită să cuture Europe, trebuie să fi avut multă energie, mult simț practic și mai ales multă îndrăzneală. Oricine își va da seama acum că niște oameni care colindau multe centre din Europa sud-estică și centrală, care se duceau până la Constantinopol, Cadix, Viena și Moscova, care își făceau educația de negustori la Veneția, nu puteau rămâne fără instrucțiune. Nu trebuie să ne mire deci următoarea afirmație a lui Pouqueville:

„Valahii care au călătorit – și sunt în număr mare – vorbesc mai multe limbi și au biblioteci destul de bine înzestrate cu cărți franceze și italiene. Ei posedă bune ediții ale clasicilor greci, și un străin găsește la ei ajutoare literare pe care cu greu le-ar putea duce cineva cu sine în călătorii. Dar ceea ce e mai uimitor e spiritul de ordine care domnește în familiile și în orașele valahe” (ed. I, t. II, p. 176).

Iată și viața intimă în timpul iernei la Aromâni: familia e strânsă în jurul vetrei, la adăpost de viscolul năpraznic de afară; unii muncesc, alții spun povești. Tabloul acesta de interior pe care ni-l înfățișează Pouqueville e pe atât de adevărat pe cât e plin de farmec și de poezie. Fragmentul e de o frumusețe literară încântătoare:

„Acest anotimp fiind prevăzut, provisiile făcute din vreme și câteva magazii de rezerve pentru săraci dau puțința Valahilor să înfrunte vremea rea și industria înflorește atunci în ciuda înghețurilor. Mai concentrați, ei țes lână și lucrează țesături grosolane, izvor al bogăției lor. Aurul și argintul sunt modelate sub ciocanul argintarilor și vremea e întrebuițată pe cât de folositor pe atât de economic. Ce seri fermecătoare în sânul familiilor, în lungile veghi de iarnă! În timp ce fusul se învârtă în mâna bărbaților și a femeilor, povestitorul, în stare să distreze căminul, spune poveștile cu vrăjitori ale Tesaliei și cele cu strigoi din Giumerca. Toți se strâng, se înghesuie, ascultă cu nesaț, se stăpânesc să răsuflă ca să nu piardă nimic din aceste frumoase povestiri și nu curmă firul decât pentru a asculta zgomotul vânturilor care vue în munți. Se gândesc cu îngrijorare la prietenul absent, deplâng soarta păstorilor tăbăriți lângă cataractele Achelousului... Ceasurile zboară, mama credincioasă însuflește candela care arde înaintea sfinților protectori ai casei. Adeseori se cântă în cor un imn Fecioarei Maria și tămâia adusă ca prinos în fiecare seară zeului anotimpurilor încheie, împreună cu rugăciunea, o zi liniștită, sfințită de muncă” (ed. I, t. II, p. 178-179).

Ce sublimă e atmosfera de religiozitate cu care Pouqueville își încheie descrierea vieții dintr-o casă aromânească în care domnește munca, cinstea și evlavia!

Pouqueville însă a cunoscut și viața păstorilor aromâni trashumați, viața pe care el a descris-o amănunțit. Învățatul frances ne vorbește de drumul pe care îl fac anual acești păstori dela munte la șes și dela șes la munte. Din descrierea lui se vede că păstorii aromâni nu erau deloc străini de biserică:

„Migrațiunea anuală a Valahilor Dassareți are ceva impunător și solemn care nu se întâlnește deloc la alte popoare. La o epocă stabilită, care e Sfântul Dumitru, triburile întrunite fac o sărbătoare generală în târgurile Avdela, Perivole și San-Marina, situate în lanțul Macedonic al Pindului. Bătrânii, după ceremonie, țin sfat și aleg câteva familii robuste menite să petreacă iarna păzind locuințele care vor fi părăsite. Plecarea fiind stabilită, preoții o anunță prin rugăciuni și răspândind asupra poporului binecuvântarea lui Dumnezeu. După aceste ceremonii, care sunt urmate de despărțiri mișcătoare, toată populația pornește pe secțiuni” (ed. I, t. II, p. 215).

Din cele înfățișate mai sus se vede ce interes presintă pentru istoria Românilor din Pind opera eruditului frances. Acesta se interesează de toate amănuntele vieții elementului românesc sud-dunărean. Și aceste descrieri ale lui nu sunt relatări ale unui om superficial sau ale unui simplu însemnător de note zilnice de călătorie. Opera lui Pouqueville presintă serioșitatea unei munci științifice și stilul unui scriitor de talent.

Un alt bun cunoscător al Aromânilor e și *Esprit-Marie Cousinéry* (1747-1833), numismat și arheolog distins, consul al Franței la Salonic înainte de Revoluția francesă și în timpul Restaurației.

Pomenind pe Aromâni, în cartea sa *Voyage dans la Macédoine*, apărută în 1831, el crede că „această populație e pur romană,” („*cette population est purement romaine*”), (I, p. 16), și vorbește de graiul latinesc al elementului românesc sud-dunărean:

„Îi recunoști mulțămărită limbii lor. Vorbesc și acum latina, și dacă îi întrebi de ce nație sunteți? ei răspund cu mândrie „Români.” („*Leur langue empêche de les méconnaître; ils parlent toujours latin, et si on leur demande: de quelle nation êtes-vous? ils répondent avec fierté: Rouman*”) (I, p. 17).

Iată ce scrie Cousinéry despre înflorirea și decăderea Moscopolei.

„Printre orașele pe care (Valahii) le-au locuit în Iliria macedonică se află Voscopolea, ale cărei frumoase ape și pășuni i-au atras. Noua lor așezare îi făcu păstori. Ei au știut să se facă iubiți și respectați de vecinii lor. În zilele noastre, orașul Voscopole se îmbogățise prin comerțul său cu Germania. Locuitorii clădiseră case foarte frumoase, dar un pașă din Albania, despre care mi s-a spus că era tatăl lui Ali, pașă din Ianina, atacând și jefuind acest oraș, negustorii s-au împrăștiat; ei sunt acum răspândiți în Banat, în Ungaria, în diferite orașe din Macedonia și mai ales la Seres, unde Ismail-Bei i-a primit bine. Nu există astăzi la Voscopole decât ruine și colibe în care locuiesc resturile sărace ale aceleiași națiuni” (I, p. 17).

Pe lângă păstorit și negoț, cărăvănitul e unul din aspectele cele mai interesante ale vieții Aromânilor. Acest mic popor harnic și priceput dădea vieață Sud-Estului Europei, într-o epocă în care nu existau drumuri de fier. Aromânii transportau pe catării lor mărfurile și pe călători. Cousinéry ne înfățișează pe cărăvănarii aromâni ca pe niște oameni foarte curajoși și marțiali:

„Valahii din Macedonia diferă mult de aceia care locuiesc pe malurile Dunării, deși vorbesc, și unii și alții, o latinească foarte stricată. Cei din Macedonia și-au păstrat nu numai caracterul lor național ca și numele de Romani dar încă și mândria și curajul strămoșilor lor. Totdeauna, când e vorba de vreun loc de trecere suspect, ei iau loc în fruntea caravelor, care se duc la bâlciurile din Rumelia. Poartă cu toții în drum același costum, aceleași arme și o căciulă înaltă, acoperită cu lână groasă, care le dă o înfățișare foarte marțială.” (p. 17-18).

În 1840, în lucrarea sa *La Turquie d'Europe*, geologul francez *Ami Boué* (1794-1881), deși vorbește de „sălbăticia” păstorilor valahi, recunoaște totuși „vioiciunea și inteligența” Aromânilor dedați comerțului:

„Sunt foarte cumpătați, oțeliți la muncă, foarte economi, fără lux și primitori. Ca și Slavii, sunt adeseori de o încăpățănare ciudată. O oarecare sălbăticie caracterizează pe ciobanii lor, care, adevărați nomazi, schimbă pășunile după anotimp, adică se urcă spre culmile munților, vara, și se apropie de văi, iarna, bivuacând totdeauna sub corturi sau subt arbori. Mulți Țințari,² șireți din fire, se dedau negoțului și se stabilesc pretutindeni unde e rost de câștig. Ei se exprimă cu vioiciune și inteligență, și dovedesc în general un fond de cultură care nu te-ai aștepta să-l găsești printre acești munteni” (t. II, p. 69-70).

Învățătul german *Iacob Fallmerayer* (1790-1861), e convins, în 1845, în cartea sa *Fragmente aus dem Orient* de originea latină a Aromânilor:

„Valahii din Tesalia se numesc „Români” ca și frații lor de limbă și de origine din Principate, vorbesc o italienească stricată și au principalele lor așezări pe crestele și pe ambele versanturi ale Pindului, în defileurile izvoarelor Peneului și ale afluenților săi” (t. II, p. 240).

Tot Fallmerayer constată că „negustori și lucrători valahi se găsesc în toate orașele din Turcia europeană, ba chiar și în Ungaria și Austria, unde îi atrage dorința de câștig” (t. II, p. 241).

Iată ce scrie în 1858, în *La Grèce contemporaine*, despre Aromâni, *Edmond About* (1828-1885), scriitor plin de vervă și fost membru al Școlii franceze din Atena.

„Albanesii, popor sedentar, și Valahii, popor nomad și păstor, lucrează pentru a hrăni pe Helleni. Ei nu caută funcții și ambiția lor nu e să intre în birouri. În fiecare seară, la apusul soarelui, se întâlnesc în jurul Atenei lungi procesiuni de Albanesi care revin cu femeile lor dela munca câmpului. Ei locuiesc aproape toți pe versantul Acropolei, în același loc unde erau așezați odinioară Pelasgii. Valahii dorm în aer liber, la munte, în mijlocul turmelor lor. Așa trăia odinioară Eumeu...³ Căinii Valahilor sunt, ca și aceia ai lui Eumen, animale fioroase, împotriva cărora e bine să ai o suliță. Nu există în limba greacă decât un singur cuvânt pentru a arăta pe Valah și pe păstor. Albanesii vorbesc o limbă originală care nu se confundă cu niciuna din limbile slave. Valahii vorbesc un fel de latinească stricată și de nerecunoscut” (p. 70-71).

La 21 februar 1864, cunoscutul arheolog francez *François Lenormant* (1837-1883) citește la ședința generală a Societății de Etnografie un studiu al său despre „păstori valahi din Grecia,” *Les pâtres valaques de la Grèce*, (publicat în *Revue Orientale et Américaine*, 1865 IX), în care studiu Aromânii sunt zugrăviți sub un aspect cât se poate de urât.

Iată ce spune Lenormant:

„Valahii din provinciile hellenice sunt, cu prea puține excepții, cu totul neștiutori de carte; ei nu cunosc nici biserica, nici școala și chiar dacă duc cu ei icoane de sfinți, pe care le atârnă în colibele lor făcute din frunziș, ei nu au legături cu preoții decât pentru botezul și cununia lor. Sunt ca niște adevărați sălbateci și au toate calitățile și viciile acestora. Ei sunt leali și generoși, însă, în același timp, cruzi, turbulenți, tâlhari și deosebirea între ce e al tău și al meu nu prea intră în mintea lor... Populațiile sedentare și agricole, în mijlocul cărora ei rătăcesc ca nomazi cu turmele lor, îi detestă și se tem de ei din pricina jafurilor lor” (p. 250).

În 1870, câțiva Englesi care vizitează câmpia istorică a Maratonului, în Grecia, sunt prinși de tâlhari și uciși. Învățatul francez, *Émile-Louis Burnouf* (1821-1907), director al Școlii franceze din Atena și cunoscut sanscritist, aruncă toată vina „dramei dela Maraton” asupra „păstorilor valahi,” în articolul său *Le drame de Marathon, les Vlaques, leurs origines et leurs moeurs*, publicat în *La Revue des Deux-Mondes*, 1870, (t. 87, p. 987-1008).

„În Pind – scrie Burnouf – Vlahopimenii,⁴ alcătuesc un șir răspândit pe creasta munților și cu totul străin raselor sedentare, care ocupă câmpiile și orașele... Observ că din cele mai vechi timpuri ale istoriei hellenice, se întâlnesc aceste populațiuni sălbatece și barbare, îndeletnicindu-se cu meseria de păstori rătăcitori și de tâlhari.”

Credem că e de ajuns să ne gândim la cele scrise în prima jumătate a secolului al XIX-lea de Leake, Pouqueville și Cousinéry pentru a ne da seama de acuzația nedreaptă pe care Lenormant și Burnouf o aduc Aromânilor. Cum se împacă aceste păreri cu alusia pe care o face Pouqueville la „spiritul de ordine care domnește în familiile și în orașele valahe?”

Interesante sunt informațiile pe care ni le dă în 1860 arheologul francez *Léon Heuzey* (1831-1922), fost membru al Școlii franceze din Atena, în lucrarea sa *Le Mont Olympe et l'Acarnanie*. Heuzey ne vorbește de numele de „Valahi” și de „Caraguni” care se dau Aromânilor, și adaogă: „De altfel ei resping deopotrivă numele de Valahi ca și pe acela de Caraguni, socotindu-le pe amândouă ca jignitoare. „Nu astfel ne numim noi, zic ei. Când de departe, în munți, noi chemăm pe vreunul din seminția noastră: Ce ești tu? El ne răspunde: Român!”” (p. 268).

Heuzey constată ura care există între țăranul grec, legat de pământ, și păstorul aromân, în veșnică migrațiune:

„Grecul – scrie Heuzey – disprețuește pe Valah, îl socotește ca pe un vagabond, ca pe un om fără căpătâiu. Ideia căminului, dragostea de pământ și de casă sunt adânc înrădăcinate în mintea țăranului grec. Valahul se apără, el pretinde că e mai liber, că se duce acolo unde îi place și unde găsește vreun folos” (p. 47).

Și totuși Heuzey întâlnește și Aromâni sedentari: „Anul trecut – scrie el – am găsit în Olimp Valahi deveniți sedentari, stabiliți în sate mari și ocupându-se cu comerț și chiar cu agricultură. Alți Valahi, pe care aveam să-i vizitez mai târziu, au întemeiat în lanțul Pindului numeroase colonii și s-au legat cu toții, mai mult sau mai puțin, de pământ. Voiu pomeni, printre ei, pe cei din Gardichi, proprietari de turme, pe cei din Săracu și Călăriți, argintari și giuvaergii, pe cei din Tricala, cetățeni ai unui oraș și mari proprietari. Dar trebuie să citez, mai ales pe bogații negustori din Mețova, care vin în mijlocul munților să se bucure de viața tihnită pe care și-au însușit-o în marile orașe ale Europei. Sultanii le-au acordat o astfel de protecție, încât recomandă într-un firman, oricărui călător, creștin sau turc, să scoată potcoavele cailor înainte de a ieși de pe teritoriul lor, „pentru ca nu cumva să ia vreo părticică din pământul Mețovei”” (p. 269-270).

Un contemporan al lui Heuzey, Ungurul *F. Kanitz* (1829-1904), constată vorbind despre Aromâni, pe care îi numește „Țințari,” că „în Bulgaria, în Macedonia, în Tracia și în Albania, elita negustorimii aparține acestui popor harnic” (*Serbien, historischethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859-1868*, Leipzig 1868) și, trecând pe la Vidin, el are ocazia să admire darul de a lucra aurul și argintul pe care îl au Aromânii:

„La picioarele turnului, - scrie Kanitz – mici barăci de lemn adăpostesc pe vestiții argintari și giuvaergii din Vidin. Am petrecut acolo ceasuri întregi odihnindu-mă, după alergăturile mele,

și încercând totdeodată să ghicesc secretul minunatelor lucrări în filigrană ale acestor artiști modești. Cu câtă artă și cu câtă răbdare nemărginită mâna Țințarului⁵ încovoiaie și îndoaie firul de argint pe care l-a scos dintr-o monedă antică! Fir cu fir, el dispune cercurile, stelele, nodurile arabescurilor sale, care sunt pe atât de bizare, pe cât de ritmate, și face să răsară, încetul cu încetul, înaintea noastră, încântătoarele farfurioare de aur și argint, în care cei bogați și pașalele ne prezintă moka parfumată, vârfurile țigaretelor, giuvaerurile odaliscilor turcoaiice, inelele, colierele și agrafele frumoaselor Bulgăroaiice!” (*La Bulgarie danubienne et le Balkan, études de voyage, 1860-1880*, Paris, 1882, p. 63).

Pentru ca să înțelegem valoarea pe care o prezintă afirmațiile autorilor citați mai sus, trebuie să luăm în considerație epoca în care au scris Pouqueville, Leake, Cousinéry, Fallmerayer, Ami Boué, Heuzey și Kanitz.

În 1814 și 1835, când apar operele colonelului William Martin Leake, în 1820 și 1826 când se publică cele două ediții din *Voyage dans la Grèce* ale lui Pouqueville, în 1831, 1840, 1845 și 1860 când Cousinéry, Ami Boué, Fallmerayer și Heuzey fac cunoscute rezultatele cercetărilor lor în Peninsula Balcanică, nu există un Regat al României și nici o propagandă culturală românească nord-dunăreană pentru trezirea națională a Românilor sudici. Prin urmare, autorii citați mai sus nu pot fi acușați că, recunoscând originea latină de care erau conștienți Românii sud-dunăreni și marele număr al acestora, au vrut să servească interesele românismului. Afirmațiile călătorilor apuseni sunt constatările unor cercetători serioși și imparțiali.

Afirmația acestor erudiți în legătură cu conștiința latinității și a individualității sale pe care o avea elementul românesc sud-dunărean e un argument zdrobitor împotriva acelor care susțin că Românii din Peninsula Balcanică au fost inventați de Statul român și că ei au început să se socotească drept Români numai după ce au venit în contact cu școala românească din Nordul Dunării, deci în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Statul român începe să se intereseze de soarta Românilor macedoneni dela anul 1860, deci imediat după Unirea Principatelor. Noi însă știm că Pouqueville afirmase, cu patruzeci de ani înainte, că „Valahii” din Pind „revendică cu mândrie numele de Români sau Romani.”

Dând aceste câteva pasagi de mai sus, nu am avut pretenția să oferim cititorului un studiu complet în legătură cu călătoria apuseni care au scris despre Românii sudici. Scopul nostru a fost altul: acela de a trezi interes pentru operele călătorilor pomeniți, ale căror capitole privind pe Aromâni vor trebui cândva traduse în întregime.

Noembrie 1939

COLOFON

Autorul lucrării	VALERIU PAPAHAĞI
Titlul lucrării	ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ DUPĂ CĂLĂTORII APUSENI DIN SECOLUL AL XIX - LEA
VARIANTĂ DIGITALIZATĂ DE	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREȘANIA